

OSVRT NA DEMOKRATIJU I ETNIČKE ODNOSI U BOSNI I HERCEGOVINI

PREGLEDNI NAUČNI RAD

UDK 321.74:316.347(497.6)	DOI 10.7251/DEFSR2454011O	COBISS.RS-ID 141347585
---------------------------	---------------------------	------------------------

Predrag Obrenović¹

Apstrakt: Cilj ovog rada je da jezikom struke i nauke ukaže na trenutni odnosi mogućnosti razvoja demokratskih principa i institucija u BiH sa jedne strane, i sa druge strane etnicitet kao pojam, pojavu koja po nekim savremenim poznavateljima društvenih prilika i neprilika izrazito velika prepreka za razvoj savremene multietničke države. Možda ova savremena multietnička država sa demokratskim institucijama za sada izgleda kao politička utopija iz doba Tomasa Hopsa, ali sudeći po trenutnim odnosima, kao i usložnjavanjem tih odnosa u samoj BiH izgradnja multietničke države da demokratskim institucijama će biti „na čekanju“ još neko vrijeme, najvjerovatnije do prekompozicije svjetskog poretka u multipolarni svijet.

Ključne riječi: *eticitet, moderno društvo, BiH, demokratija, multietnička država.*

UVOD

Bosna i Hercegovina je zemlja koja u međunarodnim odnosima važi za jednu složenu zemlju, posmatrano u ustavno-političkom kontekstu. Država u današnjem ustroju postoji od 1995. godine, odnosno od Dejtonskog mirovnog sporazuma, koji je stavio pečatna oružani sukob koji je u BiH imao primjese etničkog, vjerskog, teritorijalnog, kulturnog. Etnicitet i etničke podjele služe kao glavna karika kontrole širih masa

¹ Autor za korespondenciju: doc. Dr Predrag Obrenović, Nezavisni Univerzitet Banja Luka, e-mail: predragobrenovic@yahoo.com

građana BiH od strane domaćih političara, koji širenjem straha jednih od drugih kriju svoj dugogodišnji politički pasivizam te ostale negativne devijacije, te na kraju odgovornost za današnje ekonomsko, bezbjednosno, politički i umnogim drugim sferama nepovoljno stanje u Bosni i Hercegovini.

Za funkcionisanje demokratije u BiH i nesmetan rad institucija, potrebno je da među političkim predstavnicima postoji konsenzus kako bi bilo moguće donošenje politika, odnosno političko odlučivanje. Naime, u ovako duboko podijeljenim društvima i fragilnim državama kakva je BiH – vrijednosni konsenzus među političkom elitom predstavlja ključni uslov funkcionisanje i opstanak države.

Pred predstavnike u vlasti se postavlja zadatak normativne integracije društva i njegovanja zdrave konkurencije unutar političkih struktura. Politički akteri u BiH asolutno su odgovorni za trenutno stanje u društvu, od socijalnih, ekonomskih, bezbjednosnih i svih drugih, te zbog toga trebaju da se nose odgovornosti. Etnički sukobi, politički međuetnički sukobi u BiH bespotrebna su i krajnje radikalna stvar, nešto što građanima BiH apsolutno ne treba i sve više zbog ekonomskog stanja postaje ne interesantna tema.

Upravo zato, ovaj rad predstavlja svrt na trenutno stanje odnosa demokratije sa jedne strane i etničkih odnosa u BiH sa druge strane. Ovakav pristup, će omogućiti da budući čitaoci-korisnici napisanih redova mogu se zapitati kuda idemo mi, kao narod, kao narodi, kada još uvijek umjesto demokratski uspostavljenih institucija, u kojima bi se odluke trebale donositi poštovanjem svakog i svačijeg uz uvažavanje kulture dijaloga, odluke donose pojedinci koji se krijući iza etničke pripadnosti i „nacionalnog interesa“ odluke donose isključivo u svoju korist i korist bliskog kruga saradnika.

1. POJAM ETNICITETA U TEORIJI

Naravno, kao i okomnogih drugih pojmova u savremenoj teoriji postoji ne slaganje oko samog pokušaja definisanja određenih pojmova, tako imamo istu situaciju i sa pojmom etnicitet. Međutim, sažimajući sve ponuđene definicije, u najkraćem, možemo navesti da se pod pojmom

etnicitet podrazumijeva pripadnost nekoj etničkoj zajednici. Etnos je prvi dio riječi koji označava ono što je u vezi sa narodnim i narodnošću, nešto što je narodno. Pojam etnos dolazi od grčke riječi *ethnikos*, a znači narod. Etnicitet je pojam i u antropološkoj, sociološkoj i sociolingvističkoj literaturi. U opštoj enciklopediji možemo pronaći navod da je prije nešto više od pola vijeka etnicitet postao strateški koncept unutar antropoloških teorija, dijelom kao odgovor na postkolonijalne geopolitičke promjene i talas etničkog oživljavanja u svijetu. Etnicitet čini ukupan sadržaj koji se vezuje sa etnosom, tj. sve što se vezuje uz narod i narodnost. Označava se još i kao etnička pripadnost. Važnost etničke pripadnosti je stvaranje individualnih i grupnih identiteta. Zanimanje za etnicitet pokazuje da se svaka zajednica prema drugoj zajednici nalazi u hijerarhijskom odnosu i moći, te zbog toga ima potrebu da učvrsti osnove svog zajedništva i utvrdi granicu sa drugima (Šupek, 1998). Potmatrajući trenutne odnose među etničkim grupama „dijem svjetskog šara“ možemo reći da je skoro opšte prihvaćena praksada svaka etnička grupa ističe ono po čemu se razlikuje od drugih, te veliča onu osobinu svog naroda koja ga čini drugačijim. Upravo na toj diferenciji zajednice grade svoj identitet. Bromlej smatra da je jedna od ključnih karakteristika koja etničke zajednice razlikuje od drugih zajednica, jeste, da između njih postoji međusobna konfrontacija (Grbić, 1993). Zbog boljeg razumijevanja samo definicije pojma etnicitet, smatram da definicija od Kozlova jedna od veoma čestocitiranih i navedenih definicija etniciteta u savremenoj teoriji, naime, Kozlov smatra da se etnička zajednica može definirati kao vrsta društvene grupacije koja nastaje kao rezultat posebnog historijskog razvoja koji je zasnovan na zajednici teritorija i jezika (Grbić, 1993). Međutim, sagledavajući razvoj ljudske civilizacije pa do danas možemo vidjeti da je Bromijelovo mišljenje o vječnom međusobnom konfliktu između etniciteta postaje neizbježan. Kao potvrdu, ovako navedenom stavu, možemo navesti da je velika većina ratova i oružanih sukoba koji su vođeni na svim meridijanima svijeta počinjali i vođeni su zbog netolerancije na drugačiju kulturu, religiju itd.

Da ne i dalje apostrofirali definisanje pojma enticiteta, u narednim pisanm redovima navešću koje su to karakteristike enticiteta i mogu li one u pojedinim slučajevima biti dio kohezivnih elenenata u multietnič-

kom društvu. Istražujući savremenu literaturu, možemo veoma često vidjeti da se u osnovna obilježija etniciteta:

- zajedništvo,
- dinamičnost i fleksibilnost,
- trajnost.

Elementi *zajedništva možemo reći da potiču iz tri grupe faktora, a to su*: potrebe za osjećajem pripadanja kako bi se izbjegao strah od samoće, te potrebe za komunikacijom sa drugim ljudima, trenutne društvene situacije (npr. otpor prema eventualnoj unifikaciji, asimilaciji, akulturaciji) i na kraju egzistencijalnih razlika (težnje zašto efikasnijim i produktivnijim korištenjem životnih/ekoloških resursa). Za razliku od zajedništva, *dinamičnost i fleksibilnost* prvenstveno nastaju kao potreba za promjenljivost i zadovoljenje interesne grupe. Promjenljivost je sve ono što podliježe nužnosti prilagođavanja strukturi, među kojima su opšti uslovi života, (npr. Kulturalna adaptacija – oblačenje, poljoprivreda, jezik), kao i posebnim uslovima života, kao npr. prilagođavanje prema interetničkog okruženja).

Fleksibilnost se ogleda u onome što se naziva „periodi pojačane svijesti o etničkom identitetu“. U skladu sa trenutnim interesom vlastite grupe, nosioci njenog identiteta mogu sa njim manipulirati. Na primjer, identitet se može prikriti promjenom imena i prezimena radi diskriminacije, predrasuda i slično. *Trajnost* etniciteta veže se uz njegov dinamičan i fleksibilan karakter, ali i za njegovu istoriju. To podrazumijeva nastanak prvobitnog identiteta, uz elementarnu pretpostavku da svaka grupa ima identitet od uvijek, kao i kontinuirani doživljaj zajedništva u smislu doživljaja cjelokupne istorije, uz pretpostavku da svaka grupa ima identitet oduvijek (Grbić, 1993).

Prema Antoniju Smitu, postoji šest glavnih karakteristika etničke zajednice ili, kako ih takođe naziva, etnije, a to su:

- Kolektivno ime,
- Mit o zajedničkim precima,
- Zajednička istorijska sjećanja,
- Jedan ili više diferencirajućih elemenata zajedničke kulture,
- Povezanost sa “domovinom”,
- Osjećanje solidarnosti kod značajnih dijelova populacije (Grbić, 1993).

Teorije etniciteta objašnjavaju društvene i političke promjene, oblikovanje identiteta, društvene konflikte, izgradnju nacija, asimilaciju. BiH je idealno mjesto za teoretičare koji proučavaju etnicitet.

2. DEMOKRATIJA I ETNIČKI ODNOSI U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina je tipično segmentirana država i društvo. Ona je segmentirana po različitim obilježjima: etničkim, vjerskim, regionalnim, kulturno-istorijskim. Međutim, strukturiranje Bosne i Hercegovine kao države ne uvažava ovaj faktički pluralitet. Krivo protumačeni, državni razlog sprečava Bosnu i Hercegovinu da se politički (državno) konstituše pluralistički. Budući da državno ustrojstvo i politička artikulacija ne uvažavaju ovaj faktički pluralitet, teško je govoriti o demokratiji. Pogotovo o savremenoj, pluralističkoj demokratiji, koja se zasniva na političkom subjektivitetu različitih segmenata (grupa, organizacija, kolektiviteta, regija, etničkih zajednica).

Nacionalne države nastale na ruševinama komunističkih ideologija i poredaka (a takva je i Bosna i Hercegovina) imaju šansu za demokratsko ustrojstvo i moderni politički, privredni i socijalni razvoj samo ako ne ustraju na načelima na kojima su konstituisane – na etnocentrizmu i nacionalnom ekskluzivizmu.

Isticanje kolektivnih (nacionalnih) entiteta i njihova identiteta i samopoštovanja – što je danas karakteristika svih postkomunističkih društava (pa i Bosne i Hercegovine) – zanemaruje individualno samopoštovanje, ili ga čak prokazuje kao nepoželjnu disonanciju. U protestu protiv „socijalističkog kolektivism“ sadašnji nacionalni kolektivismi ruše i ono malo individualizma što je zametalo klice na sušnom tlu soc-kolektivism.

Radi komunističke involucije, u Bosni i Hercegovini, a i u većini postkomunističkih društava i radi izostalosti demokratske tradicije, ne postoji ni relevantna politička svijest, ni zbiljska diferencijacija autonomnih sfera društvenog života. U takvim uslovima ne postoji ni temeljna dihotomija građansko društvo – politička država. Naprotiv, na djelu je, ovako ili onako, ideologijski motivisano političko proizvođenje jedinstva, prije klasnog, sada nacionalnog.

Činjenice pokazuju da komunistički i nacionalistički kolektivizam ostvaruju zanimljivu simbiozu u gotovo svim postkomunističkim društvima, pa i u Bosni i Hercegovini. Ne na korist, nego na uštrb demokratije, nažalost. S većim ili manjim razlikama, uvjetovanim etno-kulturnim, društveno-istorijskim i drugim specifičnostima, sva su postkomunistička društva uspostavila sintezu između ideološki preodjevenih komunista i nacionalista. Tako komponovane upravljačke strukture neće moći stabilizovati politički poredak, niti duže ostati u iznuđenom braku. Neka vrsta kompromisa što ga u toj strukturi nalazimo, nije kompromis za demokratiju nego kompromis za vlast, a protiv demokratije.

Najveća prepreka demokratskom ustrojstvu Bosne i Hercegovine i drugih postkomunističkih država (pored izostalosti demokratske tradicije) upravo je nacionalni kolektivizam. Ovaj je kolektivizam preuzeo gotov model komunističkog (klasnog) kolektivizma, koji je pojedinca lišio slobode i političkog subjektiviteta. Svaki sistem koji ne dopušta pojedincu da slobodno slijedi svoje interese i svoje ciljeve, pretpostavljajući mu neke više interese (klasne, nacionalne, i dr.) jeste nedemokratski. Bez te elementarne liberalne pretpostavke, kao što smo to pokušali pokazati, nema demokratije.

Zagovor demokratije ne znači idealizaciju naroda. Narod je uvijek dana i zadana kategorija. Demokratija treba narodu upravo zato što je takav kakav jest: podanički, kolebljiv, neodgovoran, podložan manipulacijama, prevrtljiv, brutalan. Demokratija je način da se takav narod (puk, gomila, masa) preobražava u politički osvješten demos. Nema demokratije bez naroda, ali nema ni naroda bez demokratije. Treba težiti najboljem mogućem društvu i najboljoj mogućoj državi, a to je demokratski uređena država. To je ona država koja minimizira prinudu, a maksimizira saglasnost, u datim društveno-istorijskim uslovima.

Odnos između etničkih grupa i države Bosne i Hercegovine je višestran i dinamičan. Etnička identifikacija može oblikovati državu, no država mnogo češće nego što se misli može oblikovati i doista i oblikuje etničke identitete i međuetničke odnose. Drugim riječima, etnicitet je političke prirode ne samo po tome što služi kao temelj za mobilizaciju interesnih grupa nego i po tome što predstavlja presudni faktor u stvaranju, razvoju i održavanju najmoćnijeg političkog aparata-države.

Izgradnja nacije posebno je pitanje za elitu kad pokreće mobilizacijske snage koje podržavaju protivljenje vladajućim porecima. Mnogi od tih poredaka jačaju naciju samo ukoliko vjeruju da sa vrha mogu uspješno kontrolisati narodne mobilizacije kako bi učvrstili vlastiti centralni položaj. Kako postaje jasnije da jačanje nacije sadrži rizike za centralnu vlast, takve režimske elite nastoje ili kanalisati narodnu mobilizaciju u državno usmjerene tokove ili demobilisati obične građane. U oba slučaja ugroženi poreci nastoje ojačati državne institucije i tako se okreću izgradnji države. Istovremeno su i inostrana uplitanja potpomogla javljanje nadmoći države nad nacijom. Inostrana su uplitanja, putem međuvladinih programa pomoći, putem multilateralnih zajmova i ulaganja, pojačala ulogu birokratskih, vojnih i policijskih institucija države-primaoca. Upravo su one, a ne stranke ili vlade, glavni kanali primanja takvih inostranih pomoći i ulaganja. Politička se elita nastoji služiti takvim inostranim uplitanjima kako bi nadomjestila nekada obećavajući narodni aktivizam.

Države se razlikuju od drugih oblika političkih organizacija po tome što imaju monopol na moć prinude. Države ne mogu biti trajne i djelotvorne ako njihova ekspanzija i autoritet počivaju isključivo na prisili. Svaka elita koja stvara državu pretpostavlja da ima na raspolaganju mogućnost prinude i prinuda se doista i upotrebljava daleko češće nego što se obično priznaje u stvaranju većine državnih sistema.

Mada je to možda dodatan napor za naše analitičke sposobnosti, najrealniji pristup shvaćanja procesa i načina jačanja države jest razmatranje odnosa između raznih državnih organa (birokratija, vojska, policija, poludržavne korporacije) s jedne strane i odnosa države i etničko-klasne društvene stratifikacije s druge strane. Etnicitet može za državne režime biti vrlo korisno političko sredstvo. Uobičajena izreka kaže da su etničke pripadnosti u najboljem slučaju smetnja, a u najgorem prijetnja savremenim vladama. Etnička identifikacija stanovništva za elitu svakako predstavlja problem, no pokazala se i korisnim državnim oruđem kojim se vlastodršci vješto služe u svrhe izgradnje stranke, mobilizacije stanovništva, suzbijanja opozicije i raspodjele prava i nagrada.

Pravi smisao razvoja u politici Bosne i Hercegovine je sposobnost postojećih političkih institucija i procesa da predvide i pronalaze relevantna rješenja za javne probleme koji se stalno mijenjaju (Vejnović & Obrenović, 2019: 367).

Bosna i Hercegovina je etnički fragmentirana zajednica. Njenom konstituisanju prethodio je etnički sukob. Na njega su uticali klasa, kultura, institucionalne strukture kao i vanjski činioci. Etnička neprijateljstva izrasla su iz spoja nepovjerenja među kulturama i razlika u moći. Takođe, su proizvod zloupotrebe sile i kolikogod čudno zvučalo, nedostatka sile. Zloupotreba vodi nepravednoj raspodjeli državne moći i javnih službi. Nedostatak vodi eskalaciji sile bez stvarnog povećanja osjećaja sigurnosti običnih građana. Zloupotreba i nedostatak moći proizlaze iz toga što se državna elita prvenstveno posvećuje održavanju državnog poretka. Zanemariti ulogu sile u oblikovanju međuetničkih odnosa u državi znači stvarati pogrešnu teoriju i nerealnu politiku. Policija i vojska i njihovi međusobni odnosi nisu samo dio reakcije na etničku polarizaciju, nego su dio njenog uzroka.

3. RIJEŠAVANJE MULTIETNIČKIH SUKOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

Za svako trajno rješenje etničkih sukoba u Bosni i Hercegovini biće nužna temeljita promjena u raspodjeli političke moći i uticaja u društvu. Razrješenje međuetničkog sukoba neće biti trajno ako postignuta bezbjednost bude samo bezbjednost države, a ne i bezbjednost svake zajednice u njoj.

Demokratija je uvijek, u svim svojim aspektima, konceptualnom, moralnom i empirijskom kompromis. Svi se ti aspekti mogu sagledati u kompromisu između zahtijeva da se ni s jednom osobom ne može vladati niti joj nametati pravila ponašanja bez njenog pristanka i imperativa poštivanja opšteg konsenzusa. Demokratija nam ne treba kao ukras. Ona nam ne treba zato što smo jednaki, slobodni i neporočni, nego upravo zato što smo nejednaki, neslobodni i defektni. Demokratija nije ni harmonija, ni garancija opšteg sklada, ali je svakako najprimjereniji oblik uređivanja odnosa u zajednici, u kojima će nejednaki biti manje nejednaki, neslobodni manje neslobodni, a nemoćni manje nemoćni nego u bilo kom drugom poretku.

Jedan od temeljnih problema demokratije u Bosni i Hercegovini je kako faktički pluralizam prevesti na politički demokratski pluralizam.

Kako objektivnu različitost i konfliktnost interesa rješavati po dogovorenim pravilima igre, a ne nasiljem i represijom. To neće biti lako, jer smo desetljećima trenirali ovo drugo, a ne ono prvo. Za razliku od totalitarnih poredaka, demokratija ne skriva i ne eliminiše razlike, nesuglasice i konflikte, pogotovo to ne čini pod prisilom. Demokratija je i navikavanje na „zajednički život“ s razlikama, nesuglasicama i sukobima. U demokratskom procesu i demokratskom poretku konflikti su legitimni i posve prirodni. Demokratija se i prepoznaje po tome kako se odnosi prema konfliktima i kako njima upravlja. Trajni je i možda najvažniji problem demokratije u slijedećem: kako stalno razvijati i sačuvati sve vrline i prednosti predstavničke demokratije i većinskog načela odlučivanja, a istovremeno se obezbjediti od „tiranije većine“, koja, poput svake druge tiranije, može ugroziti samu demokratiju i vrijednosti koje ona štiti i propagira.

Nacionalni princip državne i političke konstitucije ne može obezbjediti ni demokratski poredak ni zaštitu etničkih manjina. Nacionalni princip konstitucije cjeline poretka nužno vodi u nacional-totalitarizam, jer između ostaloga, individualitet koji je zasniva pretpostavka demokratije podređuje kolektivnom, nadindividualnom entitetu, a sve druge etničke manjine desubjektivise i diskriminiše. Kriterijum i mjera ljudskih prava nisu ista takva prava drugih, nego „viši“, nacionalni interesi.

U Bosni i Hercegovini, kao posljedica rata, prisutan je određen stepen mržnje među različitim etničkim zajednicama. Mržnja kao integrirajući činilac naroda pokazuje se kao ograničavajući za razvoj demokratije. Mržnja prema drugom narodu može homogenizovati jedan narod, ali ga ona istovremeno dvostruko hendikepira za demokratske procese.

Bosna i Hercegovina, kao država u tranziciji proživljava teške trenutke. Potrebna joj je demokratija koja garantuje mir, spokoj i dobre odluke, demokratija koja građanima daje pravo da donose (i mijenjaju) sud o kvalitetu tih odluka, demokratija koja znači vladavinu javnosti koja (javno) prosuđuje, demokratija u kojoj neće vladati „ličnosti“, već zakoni, demokratija u kojoj se birači trebaju osloboditi tiranije partijske (stranačke) organizacije, a narod jarma vladavine novca i monopola, demokratiju koja nalikuje staroj kuhinji sastavljenoj od elemenata koji su u upotrebi već dvije i po hiljade godina.

Demokratija između ostalog znači u prvom redu jednakost građana da slobodno govore, (...nema mudrosti bez slobode misli, a javne slobode nema bez slobode govora: ona je pravo svakog čovjeka, dokle god ne povređuje i ometa pravo drugoga, to je jedina kočnica koja smije da ga obuzdava, jedina granica za koju smije da zna. Ta sveta povlastica je toliko presudna za slobodnu vladavinu da sigurnost vlasništva i sloboda govora uvijek idu zajedno, a u onim nesrećnim zemljama gdje čovjek ne može vlastiti jezik nazvati svojim, teško da svojim može nazvati bilo šta drugo) i jednakost pred zakonom.

Za razliku od svih oblika vladavine, demokratija uključuje procedure za donošenje kolektivnih odluka na način koji obezbeđuje najpotpunije i kvalitativno najbolje učešće zainteresovanih strana. Minimalni zahtjevi demokratskih procedura su slijedeći: „jednako i sveopšte pravo glasa za odrasle građane, vladavina većine i garantovana prava manjina, koja predviđaju da kolektivne odluke moraju dobiti odobrenje velikog broja onih koji imaju pravo da ih donose, vladavina prava, najзад, ustavna jamstva za slobodu udruživanja i izražavanja, kao i druge slobode koje obezbjeđuju da će ljudi od kojih se očekuje da odluče, ili da izaberu one koji odlučuju, moći da biraju između istinskih alternativa (Kin, 1995: 234). U Bosni i Hercegovini na demokratiju nasrću razne nedemokratske tendencije kao što su slabljenje zakonodavnih tijela i širenje tajnih organa i organizacija i drugih oblika državne cenzure.

Za razliku od totalitarnih poredaka, demokratija ne skriva i ne eliminiše razlike, nesuglasice i konflikte, pogotovo to ne čini pod prisilom. Demokratija je navikavanje na „zajednički život“ s razlikama, nesuglasicama i sukobima. U demokratskom procesu i demokratskom poretku-konflikti su legitimni i posve prirodni (Vejnović, 2014: 183). Demokratija se i prepoznaje po tome kako se odnosi prema konfliktima i kako njima upravlja. Pojam interesa implicira konflikt, pa je u društvu slobodne igre interesa, sukob sastavni i legitimni dio te igre. Prema koncepciji liberalne demokratije interesi se putem političke vladavine nastoje kontrolisati podjelom vlasti, poštovanjem ljudskih prava i sloboda i pravom na opoziciju. Pretpostavka svemu tome su slobodni izbori. U današnjem vremenu tranzicije političkog monizma u politički pluralizam, liberalno-demokratske vrijednosti postaju „politička osa“ oko koje se obrće gotovo cijela planeta. Te vrijednosti u prvom redu su:

- oslobođenje ekonomije od tutorstva politike,
- stvaranje građanskog društva,
- konstituisanje građanina,
- pravna država i vladavina prava,
- sistemska kontrola nosioca političke vlasti,
- podjela vlasti,
- parlamentarizam i politički pluralizam,
- demokratski tip izbornog sistema,
- institucionalizovana javnost i sloboda informisanja,
- participativno demokratski tip političke kulture i civilno društvo.

Društvena previranja u svjetskim okvirima, pa i previranja u Bosni i Hercegovini imaju sve veću „potrebu za državom“, opasnosti od novog etatizma i totalitarizma su prisutne, a zahtjev za demokratijom i demokratskim poretком postavlja se kao imperativ (Vejnović i Obrenović, 2019: 345).

4. KULTURA DIJALOGA I TOLERANCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Dijalog i tolerancija jesu moćne brane vladavini jednostranosti. Danas su dijalog i tolerancija zahtjevi vremena, jer je svijet podijeljen na sve moguće načine (Šušnjić, 1990: 155) Ljudi, stvari i ideje kreću se u horizontalnom i vertikalnom pravcu i nije čudo što imaju potrebu da se upoznaju i razumiju. Za sve razlike i suprotnosti ima mjesta u ljudskoj stvarnosti. Zahtjev za trpeljivošću upućuje na to da je glavno sporno pitanje na koje treba dati odgovor u stvari pitanje opštenja među ljudima.

Javno govoriti o potrebi za razgovorom znači priznati da sa odnosima između ljudi u društvu nije sve u redu. Treba znati šta je suština dijaloga i tolerancije, da bi se moglo vidjeti dokle je određeno društvo palo u svakodnevnim odnosima ljudi. Do koga je stepena u svom demokratskom razvoju dospjelo jedno društvo može se mjeriti i njegovim odnosima prema dijalogu i toleranciji. Čovjek je tolerantan tek onda kada je kadar da nešto čuje, razmisli i usvoji od drugoga čovjeka koji se s njim slaže. Danas se domet demokratije kao i kulture, može mjeriti granicama tolerancije i načinom vođenja razgovora. Dijaloga nema tamo gdje se

tabuira društvena svijest, gdje caruje apologetski um i protjeruje svekolika imaginacija. Takva društva potiskuju dijaloške subjekte i njihovo mišljenje na margine društvenog života, a ukupno društveno komuniciranje privezuju uz zadani tip konsenzusa. Neki subjekti komuniciranja predstavljaju se kao mit i time unapred svima drugima se saopštava da nisu, niti mogu biti ravnopravni u komunikaciji s njima. Nepostojanje dijaloga najdrastičnije se ispoljava u onim društvima u kojima govore samo oni za koje se unapred zna šta će reći. Dakle, prvo se valja izboriti za komunikaciju ravnopravnih društvenih subjekata, a potom postaviti još viši cilj – razgaranje društvenog dijaloga i dijaloga u društvu.

Istorijska vremena, pod kojima podrazumijevamo ona koja nose duh promjena, po pravilu postavljaju izvjesne „kategoričke imperativne“. Jedan od takvih imperativa danas, u Bosni i Hercegovini, a i u cijelom svijetu, jeste dijalog. U Bosni i Hercegovini, gdje je više vjera i nacija osuđeno da živi na istom prostoru, stvara se ili osnova za uzajamnu trpeljivost ili osnova za uzajamno istrebljenje. Ako ne možemo jedni sa drugima, mogli bismo jedni pored drugih: uzajamna trpeljivost je nužan uslov u društvu vjerske i nacionalne raznolikosti. Ali ključ svih naših nevolja je u načinu opšjenja: naši ljudi ne umiju da vode razgovor, ali umiju da vode rat! Razgovor je jedini način da se izbjegne svako zlo. To je ujedno i način da se misao ne zatvori u sistem, a život u tamnici: svaki zatvoren sistem teži raspadanju, bez obzira da li je riječ o личности, društvu ili kulturi. Svako raspadanje zajednice nije ništa drugo do prekid u opšte-nju, pustoš u ljudskim odnosima. Kada se raspada jedna zajednica, niko ne dobija, a svi gube.

Međutim, „o potrebi za dijalogom“, „o neophodnosti dijaloga“, pro-suto je u nas toliko štamparske boje da bilo dovoljno za štampanje svih napisanih misli „dijem svjetskog šara“ za najmanje dvije godine, a ri-jeći, poznato je, od pretjerane upotrebe postaju trome i bespomoćne, tako da i sam dijalog postaje problematičan i pod znakom pitanja. O onome što je nužno ne mora se ni voditi razgovor, a o onome što je moguće potreb-no je da se vodi razgovor. Dijalog koji ne posreduje između stvarnog i mogućeg nije aktuelan i nema puniji značaj za kulturu na koju se odnosi. Moćnici pretvaraju sva pitanja o mogućnostima u pitanje o nužnosti. Na-meću nam kao sudbinu ono što smo iskusili kao izbor, odnosno, ukidaju istinsku mogućnost razgovora. Zato je potrebno da se krećemo od kulture

govora ka kulturi razgovora, tj. od kulture sudbine prema kulturi izbora. U kulturi govora dominiraju pojmovi kao što su hijerarhija, nužnost, prinuda, moć, despotizam, struktura, dogma, sudbina... Nasuprot tome, u kulturi razgovora vladaju pojmovi slobode, jednakosti, saradnje, otkrića, pluralizma, izbora, mašte, igre... U društvu u kome se samo drže govori, a ne vode razgovori, imamo odnose moći a ne odnose saradnje. To se vidi već iz riječi samih poruka koje više podsjećaju na duh kaznenog zakona nego na ljepotu slobodnog izbora (Vejnović, 2014: 176). Kad se pozivaju na slobodu moćnici obožavaju nužnost, jer bez pojma nužnosti oni ne mogu ništa započeti. Oni ne umiju, ne mogu i ne znaju da razgovaraju, jer razgovor podrazumijeva ravnopravne sagovornike, a ne podanike. Ali, kada se u jednom društvu zaista osjeti da razgovor zamjenjuje govor, onda je to znak da se društvo kreće od nužnosti prema slobodi, od strukture prema kulturi, od sudbine prema izboru. Prelaz sa jednog načina mišljenja na drugi povezan je i sa napuštanjem jednog načina življenja u korist drugog. Dakle, razgovor kao način življenja, a ne samo kao metoda mišljenja. Zato prof dr Dragan Koković s pravom kaže dacjelokupni ljudski život zahtjeva toleranciju među ljudima, kao vezivno tkivo, kao sok života. Pretpostavka svake komunikacije trebalo bi da bude istinska tolerancija, širenje njenih granica, izgradnja kulturnog pluralizma. Ukoliko se ovi oblici pluralizma doživljavaju samo kao privremeno i prolazno stanje, koje treba eventualno trpiti i podnositi, a s druge strane čini sve da se oni uklone, onda svakako nema pretpostavki za izgradnju dijaloga i tolerancije (Koković, 1996: 156).

Kada se zna da kultura dijaloga ne zahtjeva samo kulturu sagovornika, već pretpostavlja i demokratsku svijest, razvijenu sredinu i naviku da se provjeri sve ono što se pretpostavlja ili naslućuje, postaje jasnije što je dijalog u Bosni i Hercegovini, ostvarivan različitim „principima“ i sredstvima, najčešće ostajao bespomoćan jer nije imao druge ambicije do da monologizira. U Bosni i Hercegovini odavno se ne pamti da je jedan sagovornik priznao drugome nadmoćnost argumentacije. To se, bez sumnje, više puta moglo učiniti, jer je to pretpostavka stvaralačke saradnje, smisao dijaloga. Sve dotle dok se sagovornici budu služili cinizmom kao posljednjim oružjem nemoćnih, teško je očekivati plodnost dijaloga. U atmosferi u kojoj nem zdravog sukobljavanja, gdje nema dijaloga kao aktivne svijesti i dublje smislenosti, gdje nema stvaralačke igre i traženja

načina za cjelovitije ljudsko sporazumijevanje – nema ni napretka u društvenom i kulturnom životu.

Biti spreman na razgovor, znači odbaciti svaku pomisao na nasilje. Sve dok ljudi razgovaraju, oni su izvan svakog nasilja, nesreće i zla. „U razgovoru se svaki nasilni odnos svodi u okvire spora ili sukoba sa kojim se može izaći na kraj bez težih posljedica. Onog trena kada pojedinci i grupe odbace nasilje kao način rješavanja sporova i sukoba, tog trena njihova mašta i duh otvaraju se za iznalaženje novih puteva, jer se više ne mogu oslanjati na stari put dolaženja do cilja, put nasilja. Izlaz iz dugog i teškog nasilja, pa i u Bosni i Hercegovini, (Vejnović, 2014: 197), može biti samo u jednoj drugoj metodi rješavanja sukoba. Ta metoda jeste dijalog, sporazumijevanje, dogovaranje (Šušnjić, 1994: 168). Razgovor jeste pokušaj da se raspravlja i dođe do rješenja društvenih problema ukrštanjem dokaza, a ne mačeva. Već je rečeno da se ljudski odnosi odvijaju u dva oblika:

- kao odnosi moći,
- kao odnosi saradnje.

Iz toga slijedi da se razgovor može voditi ili sa pozicija moći ili sa pozicija ravnopravnosti u razgovoru. Sve dok jedni sa drugima komuniciramo sa pozicija moći – nema govora o razgovoru. „Sada postaje očito kao nikada da dijalog nije puka tehnika vođenja razgovora, već ostvarenje jednog drugog načina života i jednog shvatanja čovjeka u njegovoj samospoznaji (Šušnjić, 1994: 168).

Na ovim prostorima u Bosni i Hercegovini itekako ima smisla zahtijevati toleranciju, govoriti i pisati o njoj, upućivati i opominjati ljude na svo zlo koje proističe iz uskogrudnosti, častoljublja i samovolje. Tolerancija je neodvojiva od slobode i autonomije, a koji se istinski mogu ostvariti tek u dijalogu sa drugima. U multikulturnim i višenacionalnim društvima, koja nisu homogena ni nacionalno, ni vjerski, ni kulturno, pitanje tolerancije je veoma bitno. Otuda se i javlja zahtjev za tolerancijom u cjelokupnom društvenom životu, politici, etici, socijalnoj kritici, pedagogiji... Imajući ovo u vidu, tolerancija se počinje shvatati kao podnošenje i trpljenje u ljudskom zajedničkom životu koje je vezano za neku osobu ili zajednicu, za suprotno uvjerenje, izjašnjavanje i djelovanje pojedinih ljudi i grupa. Ovi obrasci se ne suzbijaju niti zabranjuju, već

tolerišu. U vidu se imaju sva područja društvenog života i različita vrijednosna opredjeljenja-religije, pogled na svijet, nauka, umjetnost, politika, običaji... Zajednica, koja u svoje mlade naraštaje, ne ugradi i ne razvije potrebu za razgovorom i naviku za trpeljivost prema drugom i drugačijem, nema izgleda za ljepšu budućnost. Ona će je imati ako vaspitanje i obrazovanje svojih mladih članova usmjeri prema dijaloškom mišljenju, prednostima i vrijednostima koje proističu iz razlika. Koji je zadatak vaspitanja i obrazovanja danas, u svjetlu neodložne potrebe za uzajamnim razumijevanjem i saradnjom među ljudima? Šta pojedinac treba da nauči da bi postao dobar građanin? Nova kulturna raznolikost predstavlja mnogo direktniji izazov tradicionalnoj kulturi i obrazovanju. Tolerancija i dijalog je nov način predstavljanja pitanja pluralizma, kulturne raznolikosti. Nove prilike i preobražaji zahtijevaju nova saznanja i stavove, puteve i nove odnose prema okolini (Šušnjić, 1994: 169).

Vaspitanje za dijalog i toleranciju, u prvom redu, mora imati u vidu mogućnosti i pravo izbora, od bračnog partnera do nacionalnosti, vjeroispovjesti, državljanstva... Odbacivanje navika svojih prethodnika i uvođenje inovacija ne smije biti osuđeno. Zadatak vaspitanja i obrazovanja je da ljudi nauče da budu vaspitavani za promjene. Tolerancija i dijalog je ono stanje duha u Bosni i Hercegovini, u modernom društvu uopšte koje mu omogućuje da dobro funkcioniše. Odavno je uočeno da je netrpeljivost proizvod vremena, ali više posljedica pogrešnog vaspitanja i obrazovanja. Sve češća su zalaganja da se pitanja tolerancije uključe u vaspitne sadržaje. Ona je značajna za sve vidove znanja, htjenja, osjećajnosti, društvenosti i duhovnosti. Tolerancija je neophodan sastojak vaspitanja. U stvari: netolerantno vaspitanje je isto što i nevaspitanje.

Može da zvuči utopijski i djeluje sizifovski današnji govor o uzajamnom prožimanju kultura, o razumijevanju i toleranciji u Bosni i Hercegovini koje, odbacujući interkulturnu dimenziju, otvoreno forsira monokulturalnost. Poznavanje i razumijevanje drugih kultura i uspostavljanje pozitivnih odnosa razmjene i uzajamnog bogaćenja među različitim kulturnim komponentama u okviru jedne zajednice (države ili zajednice više država, ili čitavog svijeta) jeste suština tolerancije. Osposobljavanje za toleranciju znači unapređivanje kulturnih različitosti, raznolikosti, usvajanje kulturnog pluralizma kao mogućnosti da što svestranije izrazi-

mo vlastitu ličnost i naš ljudski potencijal, da se borimo protiv svih oblika isključenja i isključivosti (Vejnović, 2014: 238).

Tolerancija je nužan uslov za mogućnost suživota sa drugima. Pošto izvan zajednice nisu moguće, individualnosti su upućene na međusobnu koegzistenciju. Nemoguće je biti slobodan bez drugih. U tom smislu sloboda i nije ništa drugo do individualnost potvrđena u samoodnošenju sa drugim. Bez drugih individualnosti i naša je neprepoznatljiva i bezlična. Slijedi da se borba za slobodu sopstvenog identiteta manifestuje i kao borba za slobodu identiteta drugih. Tolerancija je neantagonistički, grupni i individualni odnos, koji omogućava koegzistenciju razlika u zajednici. Uslov za toleranciju jeste sloboda pojedinca, jer samo slobodan čovjek može biti tolerantan i samo slobodnog čovjeka možemo tolerisati. U neslobodi se tolerancija pretvara u praštanje i milosrđe, a takav oproštaj ničemu ne vodi. Da bi tolerancija u Bosni i Hercegovini bila moguća potrebno je ostvariti svijest o razlikama, pravo na razlike, otvorenost za dijalog, spremnost na udruživanje. Samo na ovaj način život uz drugoga i sa drugima neće biti pakao.

ZAKLJUČAK

Kao što smo mogli vidjeti u BiH se svi donosioci odluka „zaklinju“ u demokratiju i poštovanje institucija, koje trebaju da temelje svoje djelovanje na postignutom političkom konsenzusu, kako bi se u potpunosti uvažila etnička raznolikost BiH. Veoma često možemo čiti ili pročitati stavove struke i nauke koji predlažu uvođenje konsocijacijske demokratije kao modela uređenja etničkih odnosa u BiH i funkcionisanja institucija na demokratskim principima, jer upravo ovaj model demokratskog funkcionisanja institucija preporučuje se etnički heterogenim, postkonfliktnim, podijeljenim društvima. Naravno da bi i ovaj model demokratije mogao zaživjeti u BiH, prije toga treba uspostaviti kulturu tolerancije drugog i drugačijeg i njegovati kulturu dijaloga različitosti, u suprotnom problem etniciteta u Bosni i Hercegovini će biti još vidljiviji u svakom dijelu društva.

LITERATURA

1. Grbić, J. (1993). *Etnicitet i razvoj: Ogled o etničkome identitetu i društvenome razvoju*. Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, 26 (16).
2. Kin, DŽ. (1995). *Mediji i demokratija*. Beograd: Filip Višnjić.
3. Koković, D. (1996) *Sociologija religije i obrazovanja*, Učiteljski fakultet u Somboru, Sombor,
4. Šušnjić, Đ. (1990). *Ribari ljudskih duša*. Beograd: Mladost.
5. Šušnjić, Đ. (1994) *Dijalog kao metoda mišljenja i načina življenja*. Zbornik radova. Novi Sad: Filozofski fakultet – Institut za filozofiju i sociologiju.
6. Šupek, O. (1998) *Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji*, u *Zgodovinske vzprednice slovnske in hrvaške etnologije*. Knjižnica Ljubljana: Glasnika SED 5.
7. Vejnović, D. (2014). *Politička kultura, dijalog tolerancija i demokratija u BiH*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.
8. Vejnović, D., & Obrenović, P. (2019). *Osnovi Defendologije*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.

Rad primljen: 20.12.2023.

Rad odobren: 11. 7. 2024.